

BØRNEHAVEN

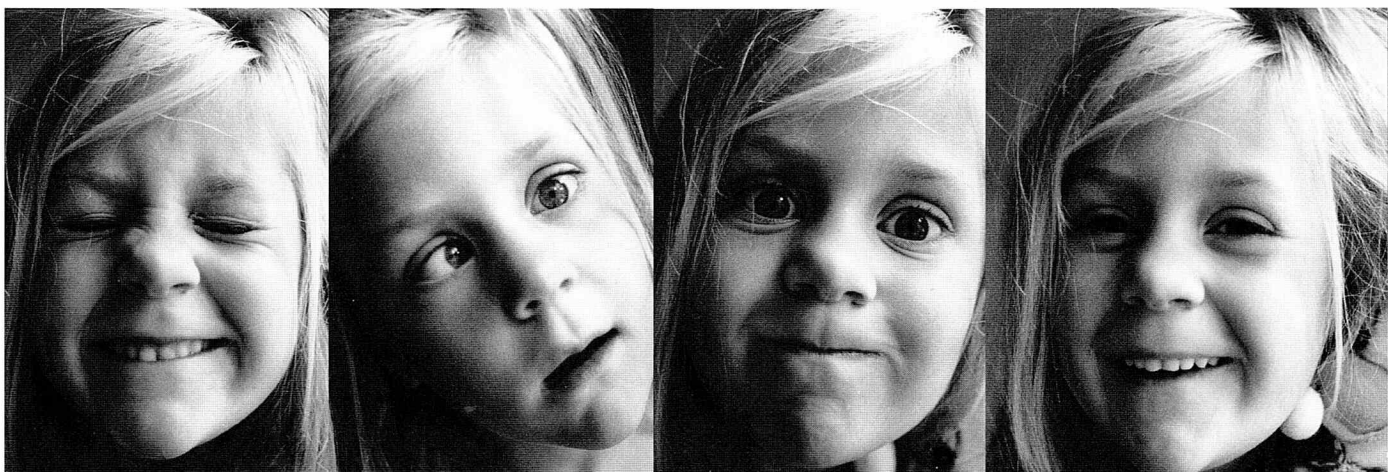
integration eller marginalisering?

Af Hanne Warming

Fotos
Helge Baun Sørensen

Børns liv i daginstitution synes at være underlagt den såkaldte Mattheus-effekt: de børn som hjemmefra trives og er godt integreret, får mest ud af livet i daginstitutionen, mens institutionslivet kun gør ondt værre for en del af de børn, som i forvejen ikke er trygge og velintegreede.

Næsten alle danske børn er i dag i en længere eller kortere periode af deres liv indskrevet i en daginstitution. Det er de primært, fordi far og mor går på arbejde eller skal stå til rådighed for arbejdsmarkedet. Sekundært fordi det i dagens Danmark stort set er muligheden for at være sammen med andre børn – i hvert fald i dagtimerne. Derfor er også børn, hvis forældre går hjemme, ofte indskrevet i daginstitution. Imidlertid er der delte meninger om daginstitutionens betydning for børns trivsel og udvikling. Lige siden den begyndende udbygning af institutionsområdet i 1960'erne har diskussionen bølget frem og tilbage mellem bekymrede og mere optimistiske positioner¹⁾. I denne artikel vil det blive argumenteret, at det ikke er muligt at svare alment på, hvorvidt daginstitutionen er af det gode eller det onde for børns trivsel og udvikling. Tværtimod skal det argumenteres, at det, der i forhold til velfærdsstatens omfordelingsmekanismer er blevet benævnt Mattheus-effekten, også synes at gøre sig gældende i forhold til børns udbytte af daginstitutionslivet. Det vil

sige omfordeling af trivsel og integration efter devisen "til dem, der allerede har, skal mere gives, og fra dem som intet har, skal det lidt, de har, endog tages fra dem"²⁾.

Et godt børneliv

Der er stor ståhej i børnehavens garderobe. De skal til fødselsdag og er nu ved at tage overtøj på. Stemningen er forventningsfuld, glad og lidt hektisk. Kun Bitten er tilsyneladende ikke grebet af denne stemning. Hun græder og vil ikke med.

Er fødselsdage med børnehaven da ikke en del af det gode børneliv?

Det var et af de mange spørgsmål, jeg kom til at stille mig selv under et fem måneder langt feltarbejde i en børnehave. Feltarbejdet udgjorde det empiriske afsæt for en Ph.d.-afhandling om det gode børneliv og børns forskellige mulighed for at opnå dette³⁾.

Det, jeg fandt, var, at det gode børneliv er en mangfoldig størrelse varierende fra barn til barn – naturligvis, kunne man i bakspejlet fristes til at tilføje. Men jeg fandt også nogle fælles omdrejningsakser i denne mangfoldighed⁴⁾. Endvidere fandt jeg, at det ikke bare er definitionen på det gode liv, der varierer fra barn til barn – men i endnu højere grad børnenes mulighed for at leve et godt liv i daginstitutionens sociale rum. Denne forskellighed er temaet for nærværende artikel, hvor den tematiseres som et spørgsmål om integration eller segregering og marginalisering.

Børnenes forskellighed kan deskriptivt sammenfattes i fem børneprofiler⁵⁾. Disse er:

- 1) De bedst egnede
- 2) De absolut egnede, men ubemærkede
- 3) De socialt afhængige og sårbare
- 4) Fighterne
- 5) De ikke egnede

Profilerne er *ikke* karakteristikker af børnene som personer, men af hvordan de konstrueres i daginstitutionens sociale rum. Snarere end for børnenes personlighed er de udtryk for relationen mellem på den ene side børnenes præference-, handlings- og tolkningsmønstre og på den anden side daginstitutionens sociale rum. Med andre ord, er de udtryk for børnenes integration og trivsel i daginstitutionen.

De fem børneprofiler

"De bedst egnede" er børn, som trives og generelt positionerer sig succesfuldt i institutionsmiljøet. De forhandler offensivt og med en tilsyneladende naturlig situationsfornemmelse, der gør, at de ofte får deres ønsker igennem. For nogle af disse børn, primært dem med arbejderklassebaggrund, gælder dette dog i højere grad i rene børnesammenhænge end når, der også er voksne involveret. For andre, primært middelklassebørn, gælder det mere alment. Disse børn trives dog ikke kun, fordi de er gode til at få deres

ønsker igennem – men også fordi deres ønsker i overvejende grad er i overensstemmelse med, hvad daginstitutionslivet tilbyder.

Også ”de absolut egnede, men ubemærkede” børn trives godt i daginstitutionen, men de positionerer sig kun næsten lige så stærkt som ”de bedst egnede”. Deres fornemmelse og præference for det rigtige er knap så ”naturlig”, hvilket imidlertid kompenseres og usynliggøres gennem umærkelig tilpasning. Såvel ”de bedst egnede” som ”de absolut egnede, men ubemærkede” trives i daginstitutionens sociale rum.

Som den absolutte modsætning til ”de egnede” fandt jeg ”de ikke egnede”. Disse børn har det rigtigt hårdt i daginstitutionen. Karakteristisk for disse børn er, at de har meget brug for at blive set, at være enere, noget særligt. Dette kan helt generelt være vanskeligt i en daginstitution med mange børn, men netop disse børn mestrer derudover ikke det, der skal til for at positionere sig i daginstitutionens sociale rum: De mangler simpelthen fornemmelsen for spillets funktionsmåde eller magter ikke at spille det. Daginstitutionen forstår dem ikke, ser dem som inkompetente, svage og måske grænsesøgende. Disse børn mødes derfor typisk med fortolkninger af deres handlinger og følelser, som ikke er i overensstemmelse med børnenes egne. Set fra børnenes synsvinkel mødes de således med mis-

forståelse og underkendelse. Nogle af disse børn modtager psykologstøtte, ligesom de generelt mødes med en højere grad af grænsesætning end de øvrige børn. Endvidere sker det, at disse børn, udover at blive skældt ud, som i nedenstående eksempel bliver infantileret og gjort til grin af de voksne som en strategi til at få dem til at forandre opførsel:

Børnene er placeret omkring et bord sammen med en voksen. De er ved at spise frokost. Sonny spiser kun pålægget. Den voksne bliver først opmærksom på dette, da der kun er to rugbrødsadder og et lille stykke pølse tilbage. Sonny lægger netop an til at spise pølsen, da den voksne tager pølsen fra ham og siger: ”Nej, nu spiser du en rugbrødsadder, så kan du spise pølsen bagefter.” Sonny begynder at græde. Den voksne siger: ”Græder du? Nåh...(påtaget trøstende, i et tonefald som til en lille baby). Tror du, at så må du gerne spise pølsen? Nej, sådan er det ikke, store Sonny.”

”Store Sonny” bliver sagt i et tydeligt ironisk tonefald, og de andre børn ler.

Midt mellem ydrepolerne bedst og ikke egnede, identificerede jeg henholdsvis ”de socialt afhængige og sårbare” samt ”fighterne”; under eet ”de måske egnede”. Disse børn kan institutionen sagtens rumme, men de kategoriseres af personalet som noget svagere, end ”de egnede”. ”De måske egnede” mødes i et vist omfang af pædagogerne med miskendelse og under-

kendelse, men iblandet bekræftelse på, at de grundlæggende er nogle dejlige og kompetente unger. Denne bekræftelse opnår ”de socialt afhængige og sårbare” i højere grad end ”fighterne”.

”Fighterne” vil ligesom ”de ikke egnede” ofte få mærkatet grænsesøgende sat på sig. Fighterne oplever typisk institutionslivet som problematisk, fordi det for dem altid er en kampplads – men det sker også, at de vinder. Det er således ikke en total fiasko-oplevelse, som man sat på spidsen kan karakterisere ”de ikke egnedes” institutionsoplevelse. Imidlertid er ”fighternes” vinderchance kraftigt reduceret af deres begrænsede sans for ”det rigtige”.

”De socialt afhængige og sårbare” er de mest svingende, hvad trivsel angår. De kan både høre til de tilsyneladende mest lykkelige (lykkeligere end ”de egnede”) og de mest ulykkelige (mere ulykkelige end ”de ikke egnede”). Om, de er det ene eller det andet, synes primært at hænge sammen med, om det sociale fungerer for dem. Således kan savnet af en ven, af forældrene eller andre få disse børn til at gå helt i selvsving: Være triste, grædende og passive samt tomme og ulykkelige i blikket. Omvendt synes samværet med dem, de holder af og er knyttet til, at fylde dem med livsenergi og engagement. Sammen med dem hengiver de sig lystfyldt til legen, togbanebygningen, træklatring eller hvad det nu kan være. Disse børn knytter dybe og betydningsfulde sociale bånd,

som de i deres hverdag i daginstitutionen prioriterer som selviscenesættelse og gennemsættelse af egne ønsker. Hermed kommer de til at udgøre et socialt kit i børnenes interaktioner med hinanden.

Hvorfor er der så stor forskel på børnenes trivsel i daginstitutionen? Er nogle af børnene simpelthen dårligere rustet til at blive lykkelige? Det svar, som skal gives i denne artikel, er både ja og nej. Der er børn, som har en habitus, der i mange sammenhænge afføder negativ respons eller endog ekskludering, og/eller som er i en livssituation, der dræner deres psykiske energi.

Disse børn kan med rette karakteriseres som dårligt rustet til at være lykkelige. Imidlertid fandt jeg, at dette langt fra er tilfældet for størstedelen af de børn, som ikke trives eller kun delvis trives i institutionsmiljøet. Her er der i stedet tale om, at problemet er relationen mellem barnets habitus og institutionens kultur. Problemet består da for det første i, at institutionen kun har meget lidt at byde på i forhold til, hvad der er vigtigt for barnet. For nogle børn er det eksempelvis meget vigtigt med en tæt og fortrolig/stabil voksenkontakt som forudsætning for, at de tør kaste sig ud i livet i institutionen. Imidlertid kan dette helt generelt være svært at imødekomme i daginstitutionen, hvor der er få voksne og mange børn samt, hvor personalet som alle andre kan

blive syge, har fridage etc. I nogle institutioner forsøger man på trods heraf, at imødekomme dette behov eksempelvis gennem, at barnet tilknyttes en primærvoksen. Heroverfor gør man i andre institutioner en dyd af nødvendigheden og modarbejder bevidst, hvad man kalder afhængighedsrelationer mellem børn og voksne.

Et andet eksempel på, at daginstitutionen ikke har meget at byde på i forhold til, hvad der er vigtigt for bestemte børn, er muligheden for fysisk udfoldelse og voldsomme lege – eller omvendt lysten til at være lidt sig selv, at være i fred og ro en gang i mellem.

Hertil kommer for det andet, at institutionskulturen er meget fremmedartet i forhold til, hvad barnet er bekendt med. Barnet evner derfor ikke at positionere sig succesfuldt i institutionens sociale rum.

I nogle tilfælde er det et spørgsmål om, at barnet er relativt nystartet i institutionen og blot skal lære dens kultur at kende; og omvendt institutionen barnet at kende. I andre tilfælde er problemet mere grundlæggende i form af modsætninger mellem barnets families kultur og institutionens kultur, som praktisk talt gør det umuligt for barnet at integrere sig.

Barnets families kultur

Med fokus på relationen mellem barnets trivsel og integration i daginstitutionen på den ene side, og det sociale rum i barnets familie på den anden, kan man opstille følgende tre familieidealtyper:

- 1) Kompetencebarn-familien⁶⁾
- 2) Kulturchock-familien⁷⁾
- 3) Skakmat-familien

I de to første familietyper, er det forholdet mellem daginstitutionens kultur og familiens kultur, der bliver afgørende for barnets integration i daginstitutionen, mens dette ikke er tilfældet for den sidste familietype.

I kompetencebarn-familien såvel som i kulturchock-familien er barnets liv præget af medvind snarere end modvind. Sådan er det ikke i skakmat-familien. Her forårsager de ydre og/eller indre omstændigheder for familielivet, at børnenes livtag med livet i høj grad foregår i modvind. Det vil sige, deres liv i familiens sociale rum er præget af frustration. Selvfølgelig

oplever barnet i kompetencebarn-familien og i kulturchock-familien også frustrationer, men frustrationer udgør ikke den dominerende livserfaring. I begge disse familier – i modsætning til i skakmat-familien – trives barnet på hjemmefronten.

Forskellen mellem kompetencebarn-familien og kulturchock-familien består i, at kompetencebarn-familien udgør et bedre øvelsesrum med henblik på positionering i daginstitutionens sociale rum. Til gengæld tyder det empiriske materiale på, at nogle af børnene fra kulturchock-familien er i stand til både at ”flyve højere og falde dybere” livskvalitetsmæssigt. De hengiver sig i højere grad til aktiviteten eller relationen, lider og frydes mere.

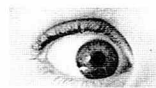
I kompetencebarn-familien er der umiddelbar overensstemmelse mellem familiens og daginstitutionens værdier, normer og praksisformer. Barnet integreres derfor relativt gnidningsfrit og besidder en ”naturlig” sans for at positionere sig i institutionens sociale rum. Samtidig er det sådan, at barnet umiddelbart har præference for de socialitetsformer, som er dominerende i daginstitutionen. Barnet vil derfor med stor sandsynlighed optræde i gruppen af ”egnede”.

Kulturchock-familiens sociale rum er i modsætning hertil meget forskellig fra daginstitutionens sociale rum. Barnet vil derfor i udgangspunktet være uforstående overfor de positioneringsmekanismer, værdier og hverdagspraksiser, der fungerer i daginstitutionen. Det vil endvidere have præference for socialitetsformer, der har relativt trange forhold i daginstitutionen. Afhængig af graden af modsætning vil disse børn med stor sandsynlighed i starten af deres institutionsliv befinde sig enten i gruppen af ”ikke egnede” eller ”måske egnede”. Det bliver for børn fra disse familier i høj grad op til børnene selv at skabe mening og sammenhæng: Dels ved at tillære sig institutionens kultur og her skabe små frirum for barnets foretrukne socialitetsformer; dels ved at bringe noget af daginstitutionens kultur med sig hjem. Deres integration bliver et spørgsmål om tid samt om muligheden for kompromisser.

Skakmat-familiens interne liv er karakteriseret ved en grundlæggende stemning af meningsløshed og frustration, som totalt overskygger, hvorvidt der er sammenfald eller ikke mellem institutionens og familiens kulturer. Disse børn vil med stor sandsynlighed bære

dårlige energier med sig fra familielivet. Med "dårlige energier" tænkes på de mange forskellige attituder, som en håbløs livssituation kan gestaltes i; eksempelvis opgiveness, fjendtlighed, psykisk fravær etc. Disse sandsynliggør, at barnet enten slet ikke eller på en u hensigtsmæssig måde engagerer sig i institutionslivet. Barnet optræder på den baggrund som "ikke egnet".

Fælles for børn fra kulturchock-familien og skakmat-familien er, at relationen mellem børnenes habitus og institutionens kultur giver trivsels- og integrationsmæssige problemer.

Når børn ikke trives:
To løsningsstrategier

Hvis det er rigtigt, at børns trivselsproblemer – som ovenfor anført – ofte skyldes relationen mellem børnenes habitus og institutionens kultur, kan man udpege to fundamentalt forskellige løsningsstrategier i forhold til problemet:

- 1) Tilpasning af børnene til institutionens kultur
- 2) Tilpasning af institutionens kultur til børnene

Den første strategi ligner på mange måder den nuværende situation, men adskiller sig dog fra denne ved, at børnene ikke først tilpasses gennem deres institutionstid men forud herfor af forældrene. I forlængelse heraf bliver barnets socialisering til daginstitutionen (og det videre samfundsmæssige liv) ikke primært børnenes og pædagogernes ansvar, men forældrenes. Argumentationen for denne strategi er, at barnet målrettet rustes til de samfundsmæssige krav. Dermed vil det blive meget lettere at være pædagog (og lærer), og man vil kunne nå meget længere i det målrettede arbejde med børnene. Strategien forudsætter, at man kan uddanne og omvende alle forældre til det "kompetente forældreskab". Det vil sige det forældreskab, der både i værdier, normer og praksis ækvivalerer institutionskulturen (og de samfundsmæssige behov).

Såvel "lade-sig-gøreligheden" som ønskeligheden af en sådan ensliggørelse kan problematiseres fra flere vinkler. For det første tager en sådan strategi ikke højde for, at forældreskabet som enhver anden praksis også altid vil in-

deholde ikke-reflekterede elementer samt er betinget af familiens livsvilkår i øvrigt. For det andet kan man med afsæt i børne- og familietypologierne stille spørgsmålstegn ved det ønskelige i at gøre en bestemt børneprofil til normen. Dette ville få den børnetype, som er i stand til at "flyve højest og falde dybest" livskvalitetsmæssigt, og som i øvrigt udgør det sociale kit i børnenes interaktioner med hinanden, til at forsvinde. Endelig må man for det tredje på et mere alment plan stille spørgsmålstegn ved det ønskelige i standardisering fremfor mangfoldighed.

Den anden strategi handler i modsætning hertil ikke om standardisering, men om at gøre rum for mangfoldighed. Daginstitutionens kultur kan ikke være alting. Den kan ikke ækvivalere enhver kultur, men den kan være mere eller mindre fundamentalistisk. Det vil sige i højere eller mindre grad betragte egne normer, værdier og praksiser som privilegerede. Idealisering af (dele af) institutionskulturen, eksempelvis udskifteligheden af den sociale relation eller magtrelationen mellem børn og voksen som professionalisme udgør fundamentalistiske træk. Modsætningen til fundamentalisme er refleksion og tolerance. Refleksion og tolerance indebærer ikke, at man skal synes, at alt er lige godt. Tolerance bygger derimod på, at man tager alvorligt, at der eksisterer forskellige betydningsdannelsessystemer, som producerer forskellige sandheder. Refleksion er kritisk forholdt sig til egne værdier, normer og praksis, hvor den kritiske forholdt sig både gør det muligt at argumentere for egne værdier, normer og praksis, at indse svaghederne ved disse og at respektere andre. Tilsammen åbner refleksion og tolerance for mødet og kompromiser mellem forskellige kulturer.

De samfundsmæssige
vilkår for pædagogikken

Institutionerne og pædagogerne udfolder ikke den pædagogiske praksis i et tomrum, men derimod i en samfundsmæssig sammenhæng. Institutionerne har en samfundsmæssig funktion, og pædagogikken indskrives sig i barnefeltet⁸⁾, som den på en gang er informeret af og samtidig er med til at forme. Institutionernes samfundsmæssige funktion er dels opbevaring;

dels kvalificering af børnene alment og med henblik på integration i det samfundsmæssige liv, herunder forberedelse til skolegang.

I det refleksivt moderne⁹⁾ stilles stadig større kompetencekrav til individerne, herunder til børnene. Det handler både om færdigheder som læsning, regning, sprog etc. og om kompetencer, som vi normalt betragter som personlighedstræk; eksempelvis uafhængighed, fleksibilitet, jegstyrke etc. Samtidig er de forskellige livsarenaer så adskilte og forskelligartede, at de kompetencekrav, der stilles i det samfundsmæssige liv, ikke nødvendigvis er kompetencer, der øves i den familiære arena. Fra et socialisationsperspektiv udgør dette et problem. I forlængelse heraf italesættes det i pædagogiske sammenhænge ofte som en svaghed ved især visse familier, at de ikke forbereder barnet godt nok til de samfundsmæssige krav til individet. Set fra familiens synsvinkel er det imidlertid ofte et aktivt valg, som enten er begrundet i en kritisk holdning til de værdier, der fungerer i det samfundsmæssige liv, eller i, at de stadig større kompetencekrav opleves som belastende. For disse familier udgør livet i familien et bedre, mere menneskeligt og måske endda mere moralsk livsrum. Dette er typisk, hvad der er på spil i kulturchok-familierne.

Gennem de seneste år har barnefeltet været domineret af diskursen om "kompetencebarnet" – det vil sige det barn, der indfrier de samfundsmæssige kompetencekrav – samt målretning af det pædagogiske arbejde. Eksempelvis anses det ikke længere at være nok, at skolen lærer børnene at læse, skrive, regne etc. Den skal også lære dem det hurtigt, så de gennem deres skoletid kan nå et højere niveau. Samtidig skal den også udvikle børnene personlighedsmæssigt. Fra skolen såvel som fra politisk hold stilles der i forlængelse heraf krav til daginstitutionerne om, at de bakker op omkring dette arbejde og gør børnene klar. Børnehaven skal ikke længere blot passe børnene; den skal også udvikle dem med henblik på kompetencebarn-idealet som mål. Man kan sige, at det refleksivt moderne samfundsudviklings-, præstations- og selviscenesættelseskrav til individet hermed har fundet vej også til de mindstes hverdagsliv.

Målretning og professionaliseringen af det pædagogiske arbejde kan betragtes som et forsøg fra politisk og pædagogisk hånd på at opti-

mere kvaliteten af dagpasningen. Men spørgsmålet er, hvad det er for en kvalitet, man får.

I den institution, jeg studerede, oplevede pædagogerne, at de brugte næsten alle deres ressourcer på "de ikke egnede", på at sætte ind, hvor forældrene i forhold til kompetencebarn-idealet svigtede. Trods dette var der en del af disse børn, som tilsyneladende slet ikke blev styrket gennem denne indsats – snarere tværtimod mistrivedes børnene og fik nederlagserfaring gennem iscenesættelse som inkompetente. Det gælder både børn fra kulturchok-familier og fra skakmat-familier. I de tilfælde, hvor der ikke var samklang mellem barnets families kultur og institutionskulturen oplevedes institutionens indsats for at støtte et barn fra en skakmat-familie således som (endnu) et fjendtligt angreb på den ressourceknappe familie og det ulykkelige barn. Omvendt så det ud, når der var samklang mellem de to kulturer. I de tilfælde oplevedes institutionen som fri- og ressourcefuld af såvel barnet som af dets forældre. De børn, som allerede havde en del af de ønskede kompetencer i bagagen, var dem, som profiterede mest af institutionens udviklingsbestræbelser. De blev mødt på egne præmisser med succeserfaring og yderligere udvikling til følge.

Alt i alt synes målretningen af det pædagogiske arbejde, som den aktuelt foregår, på flere måder at indebære en risiko for en "Mattheus-efekt" i socialiseringen af børnene.

Udfordringer for fremtidens pædagogiske arbejde

Daginstitutionen har naturligvis sin berettigelse som socialisationsagent. Den kan og skal derfor ikke slippe sit udviklingspsykologiske og samfundstilpassende perspektiv. Men får det udviklingspsykologiske og samfundstilpassende perspektiv fundamentalistiske træk (italiesat som professionalismisme og målretning af det pædagogiske arbejde) går det ikke alene ud over børnenes livskvalitet, men også over den sociale integrering. Integreringen vil da i udpræget grad blive iblandet segregering og social eksklusion. Dette gælder både i forhold til de børn, hvor trivselsproblemer primært er begrundet i relationen mellem barnets families kultur og institutionens kultur; men i særdeleshed også de såkaldt truede børn. Er pæda-

gogikken fundamentalistisk, vil institutionen nok kunne udgøre et kompensatorisk rum for en del af de såkaldt truede børn: Næmlig dem, hvor der er harmoni mellem barnets families kultur og institutionens eller, hvor familien er villig til at underkaste sig, lade sig resocialisere. Til gengæld vil den for andre af de såkaldt truede børn blot forværre problemerne.

Blev kvalitetsmålet derimod bredt mere ud gennem afmontering af den relativt standardiserede forståelse af kompetencebarnet til fordel for respekt for børnenes forskellighed, vil muligheden for integrering øges. På den baggrund kan man opstille følgende udfordring til fremtidens pædagogiske arbejde:

– At skabe rum for mangfoldighed i en samfundsforberedende funktion. Det handler både om at gå kritisk ind i feltet, hvor den samfundsforbe-

redende funktion konstrueres og om at møde såvel barnet som dets familie åbent og (lige)værdigt. Begge dele forudsætter at erstatte idealiseringen af institutionens kultur, legitimeret som professionalisme, med refleksion og tolerance. Det handler ikke om, at forlade det udviklingspsykologiske fundament, men om at erstatte socialisation med integration. I socialisationen er det barnet, der skal tilpasses samfundet. I integrationen er det en gensidig proces, hvor samfundet gennem integreringen af det anderledes gøres mere mangfoldigt, og individet udvikler nye (og gamle) sider af sig selv.

Hanne Warming er sociolog. Forskningsmæssigt har hun arbejdet med hverdagsliv, socialitet, barndom og socialt arbejde. Er pt ved at færdiggøre en Ph.D afhandling ved Institut for Samfundsvidenskab og erhvervsøkonomi, RUC.

Referencer:

- Beck, Ulrich (1997): Risiko og frihet, Bergen-Sandviken: Fakkbokforlaget.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth (1990): Das ganz normale Chaos der Liebe, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Bourdieu, Pierre (1992): "The Practice of Reflexive Sociology" i Bourdieu, Pierre & Wacquant, Loic J. D.: An Invitation to Reflexive Sociology, Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1994): "Socialt rum og symbolsk magt" i Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori redigeret af Staf Callewaert et al, Akademisk Forlag, København.
- Bourdieu, Pierre (1995): Distinktionen. En sociologisk kritik af dømmekraften, Frederiksberg: Det lille Forlag.
- Bourdieu, Pierre (1997): Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handle, Hans Reitzels Forlag.
- Gulløv, Eva (1998): Børn i fokus. Et antropologisk studie af betydningdannelse blandt børn, Ph.d.-afhandling indleveret ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- Sommer, Dion og Langsted, Ole (1994): "Modern Childhood: Crises and disintegration, or a new quality of life?", i Childhood 1994:2, Munksgaard 1994.
- Warming, Hanne & Thomsen, Kåre (1995): Serviceudviklingen i Danmark i perioden 1945-1995 på børnepasningsområdet og praktisk bistandsområdet upubliceret paper, RUC.
- Warming, Hanne: Børn i medvind og modvind. En relationel analyse af børns livtag med livet i det refleksivt moderne. Ph.d. afhandling, RUC (coming).
- Noter:**
1. Diskussionen har dels fundet sted i forskningskredse (se eksempelvis Sommer og Langsted 1994), dels i den politiske debat (Warming og Thomsen 1995).
 2. Frit citeret efter biblen.
 3. Ph.d.-afhandlingen indleveres i juni 2000 til bedømmelse. Den kan da rekvireres ved henvendelse til Institut for Samfundsvidenskab og erhvervsøkonomi, RUC.
 4. De fælles omdrejningsakser benævner jeg livstemaer. For en uddybning heraf henvises til min Ph.d.-afhandling (se ovenfor).
 5. Børneprofilerne er fremkommet gennem analyse af hvert enkelt barns deltagelse i forskellige sociale rum (position, positionering og karakteristik af rummets socialitet) samt af dets prioritering af livstemaer. De forskellige børneprofiler viste sig at gå på tværs af faktorer som social baggrund og køn. Indenfor hver børneprofil syntes den sociale baggrund dog alligevel at gøre en forskel, især med hensyn til de settings, hvor der også var voksne involveret. Såvel metoden til indkredsning af børneprofiler som profilers relation til social baggrund og køn er mere udfoldet præsenteret og diskuteret i selve Ph.d.-afhandlingen. Her skal det blot anføres at det relationelle analyseperspektiv er inspireret af Pierre Bourdieus begreber socialt rum, position og positionering.
 6. Betegnelsen er ikke en karakteristik af barnet som person, men af barnet som det konstrueres i institutionens sociale rum.
 7. Betegnelsen er ikke en karakteristik af familien som sådan, men af dens relation til institutionen.
 8. Begrebet barnefeltet refererer til Bourdieus feltbegreb. Eva Gulløv har med udgangspunkt i dette feltbegreb givet følgende definition af barnefeltet som "en række forskellige sociale positioner som f.eks. børnepraktikere, fagorganisationer, børnepsykologer, børneforskere med forskellige fag, administrationsansatte, politiske aktører, børnene selv og deres familier, der alle er engageret i at tilrettelægge hverdagen for børn. Men feltbegrebet dækker samtidig over, at de forskellige parter ikke bare forholder sig til børn som objekt for deres faglige eller personlige orientering, men også til hverandre, og legitimiteten af deres standpunkter skal derfor ses på baggrund af deres placering i feltet." (Gulløv 1998; s 62)
 9. Begrebet det refleksivt moderne refererer her primært til Ulrik Becks og Elisabeth Beck-Gernsheims samtidsanalyse.